

МАHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING TA‘LIM YO‘LI

*Raimberdiyeva Gulnora Husan qizi**O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi Filologiya va tillarni o‘qitish (arab tili) yo‘nalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr o‘zbek milliy ozodlik harakatida faol ishtirok etgan samarqandlik pedagog Mahmudxo‘ja Behbudiy hayoti va faoliyati haqida qisqacha ma‘lumot berilgan, shuningdek, o‘z hayoti va jonini xalq ma‘rifatiga bag‘ishlagan olimning XX asrdan keyingi faoliyatiga e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Jadid, Behbudiy, “Jadidlar otasi”, Baxshitepa, birinchi spektakl, Qarshi, hoji, qatag‘on, “Padarkush”, muftiy, pedagog, Usuli Jadid, Ismoil G‘aspirali, hujjatli film, xazina.

Asosiy qism

Yigirmanchi asr inqilobiy harakat yo‘lboshchisi, birinchi o‘zbek dramasi muallifi, noshir, kutubxona targ‘ibotchisi butun umrini millat uyg‘onishi, xalqning ziyoli bo‘lishiga bag‘ishladi va bu muborak yo‘lda jon fido qildi. O‘rta Osiyoda “ajdodlarimizning otasi” sifatida tanilgan Mahmudxo‘ja Behbudiy 1875-yil 19-yanvarda Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog‘ida muftiy oilasida tug‘ilgan. Otasi vafotidan keyin amakisi Qozi Muhammad Siddiq qo‘lida ulg‘aydi. Tug‘ma iste‘dodi va salohiyati tufayli mirzalikdan muftiylik darajasiga ko‘tariladi. Mahmudxo‘ja tafakkurining rivojlanishida rus jadidchilik harakatining asoschisi Ismoil G‘aspiralining xizmatlari katta bo‘lgan desak, mubolag‘a bo‘lmaydi.

1892-yilda jadal rivojlanib borayotgan jahon ilm-fanining bir parchasi o‘zbek xalqiga yetib borishini, xalqni qaramlikdan xalos etishini istagan Behbudiy general-gubernator N. O. Rozenbaxga yangi usuldagi maktablar ochishni taklif qiladi, lekin uning da‘vati muvaffaqiyat qozonmaydi.

Oradan bir yil o‘tib Toshkentga keladi. Keyin bir muddat Buxoro va Samarqand shaharlariga yashaydi. Aholi bilan suhbatlar ularning talab va istaklarini o‘rganish imkonini beradi va yangi usuldagi ilk madrasalarni ochishga erishadi.

1899-1900-yillarda haj safaridan qaytgan Behbudiy dunyoda ro‘y bergan o‘zgarishlardan xulosa chiqarib, ulardan namuna olib, xalqqa yetkazish zarurligini chuqurroq anglaydi. Bu yillarda Samarqand atrofidagi Xalvoyi (S. Siddiqiy), Rajabamin (A. Shakuriy) qishloqlarida yangi maktablar ochildi. Adib bu maktablar uchun darsliklar tuzishni boshlaydi. “Risolai Azrefi Savad” (1904), “Risolai Umroniy geografiyasi” (1905), “Risolai geografiyasi” (1905), “Kitobatul-atfol” (1908) kabi kitoblar ketma-ket nashr etildi.¹

¹ Ma‘naviyat yulduzlari. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1999.

“Jadid” arabcha soʻz boʻlib, koʻpchilikka tanish eshitaladi va “yangi” degan maʼnoni anglatadi. XX asr boshlarida milliy gazetalar va yangi metodist maktablarining paydo boʻlishi bilan “jadid” soʻzi lugʻatga kirdi. Bu gazetalarga obuna boʻlgan yoki sotib olgan va ularni oʻqigan odam oddiy odamlarga “yangi”dek tuyulardi. Xuddi shunday, eski maktab madrasa va taʼlim-tarbiyasidan tortib, zamonaviyligi, dunyo ilmlari ustuvorligi bilan ajralib turadigan yangi usuldagi maktablar ochgan bu shaxs ham zamonparast boʻlib koʻrinardi. Demak, xalq va jamiyat hayotiga yangicha hayot nafasi, yangi tarixiy davr gʻoyalarini olib kirish istagi bilan yashaydigan kishi modernist hisoblanadi. “Zamonaviy maktab”, “zamonaviy gazeta”, “zamonaviy shoir” kabi tushunchalar mana shunday yaratilgan.²

Xalqni uygʻotish, qaramlik tugunlaridan xalos etishning yagona vositasi sifatida ularni taʼlim bilan “qurollash”ni oliy maqsad qilib olgan modernistlarimiz taʼlim sohasida islohotlar oʻtkazishga qaror qilganlari ham bejiz emas. Insonga virtual muloqotdan koʻra yuzma-yuz muloqot koʻproq va kuchliroq taʼsir qilishiga bugungi kunimizni yaqqol misol qilib keltirishimiz mumkin. Buni yaxshi bilgan Behbudiy dramasi orqali odamlarga oʻz akslarini oynadek koʻrsatmoqchi boʻldi. Oʻzbek segmentida birinchi spektakl hisoblangan “Padarkush” bir qancha qiyinchiliklarga duch kelib, faqatgina 1913-yilga kelibgina nashr etilgan. Kitobning muqovasida shunday yozilgan: “Borodino jangi va Rossiyaning fransuz bosqinidan ozod qilingani yilligiga bagʻishlangan” va Tbilisi senzurasidan ruxsat olindi nashr jarayoni bir yil davom etadi.³

Har bir yangilik katta toʻsiqlarga duch keladi. Xalq ommasining maʼnaviy-maishiy hayotida shakllangan eski va singib ketgan odatlarni yangilash qiyin boʻlganidek, yangi maktablar ochish, ularga oʻquvchilarni jalb qilish ham qiyin edi. Mutaassiblar yangi oʻqituvchilarni “kofir” deb eʼlon qilishdi. Mahalla oqsoqollari oʻz farzandlarini oilasi bilan eski maktabga bergan otalarni maktabdan haydab yuborish bilan tahdid qilib, eski maktablarni yopishga kirishdilar.⁴ Koʻrinib turibdiki, oʻsha davrlarda haqiqatni aytish, uning yoʻlida mustahkam turish oson boʻlmagan, xalq zohidlaridan katta jasorat va matonat talab qilingan.

Uning nomi Turkiston general-gubernatori, Buxoro amiri Said Olimxon tomonidan xazinalar roʻyxatiga kiritilgan. 1919-yilning bahorida amir josuslari uni Shahrisabzda tutib, yashirincha Qarshiga olib kelishadi. U Qarshi beki Togʻaybekning buyrugʻi bilan yashirincha qatl etilgan. Bu mashʼum voqea keyinroq, yaʼni bir yildan keyin maʼlum boʻldi. Butun xalq ziyolilar uchun motam tutdi. “Siyosiy-ijtimoiy

² Naim Karimov. Mahmudxoʻja Behbudiy. –Toshkent, 2010.

³ Maʼnaviyat yulduzlari. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1999.

⁴ Naim Karimov. Mahmudxoʻja Behbudiy. –Toshkent, 2010.

faoliyati, bilim doirasi jihatidan Turkiston zamondoshlari orasida u bilan tenglashadigan hech kim yo‘qdir”-, deb yozadi Fayzulla Xo‘jayev.⁵

1922-yil mart oyida Behbudiyning fojiali vafoti haqidagi xabar bilan hozirda “Zarafshon” nomi bilan chop etilayotgan “Samarqand” gazetasining 25-mart sonida (Behbudiy xotiralari A. Azamat, Ablusalom Azimiy, Vadud Mahmud, Sadridin Ayniy va Hoji Muin) nashr etilgan. Ayni paytda “Turkiston” gazetasida (1922-yil 21-dekabr) “Behbudiy muxlislariga ochiq maktub”, Vadud Mahmudning “Behbudiy va uning davrasiga yig‘ilgan adiblar” (1923-yil 10-dekabr), “Mahmudxo‘ja Behbudiy”, “Hoji Muina “Uchkun” jurnalida (1923, 1-son), “Inqilob” jurnalida (1922, 1-son) Hoji Muina “Muftiy Mahmudxo‘ja Behbudiy qanday qiynoqqa solingan va u yozgan vasiyat” maqolalari chop etilgan. Bu maqolalarda Behbudiyning fojiali o‘limi tafsilotlari bilan birga uning Turkiston xalqi oldidagi buyuk xizmatlari hurmat bilan yodga olinadi. 1926-yilda Behbudiy vafotining 7 yilligi Turkiston, Turkiya va Germaniyada (turkistonlik talabalar tomonidan) keng nishonlanadi. Ammo bundan keyin Behbudiy nomi asta-sekin unutiladi. Behbudiy nomi bilan mashhur bo‘lgan Qarshi shahri o‘z nomini 1934-yilda olgan. 1937-yilgi mashhur voqealarda Behbudiy nomi “millatchi”, “xalq dushmani” deya atalib, shafqatsizlarcha bostirildi.⁶

Taqsirning Rossiya imperatoriga qo‘ygan talablarini o‘qib chiqsangiz, u mustaqilligimizning ilk tarafdorlaridan biri ekaniga yana bir bor amin bo‘lasiz:

- Turkistonliklar barcha huquqlarda ruslar bilan teng bo‘lishi kerak;
- Davlat Dumasiga Turkistondan vakil olish;
- Turkiston musulmonlarini rus o‘rta va oliy maktablariga o‘qishga qabul qilish va mahalliy din, islom va adabiyot o‘qituvchilarini tayinlash dasturini joriy etish;
- Fath qilingan vaqf (boylik) qaytarilishi kerak;
- Qishloq xo‘jaligi, sanoat va tijorat maktablari o‘quv dasturlari va boshqa diniy, zamonaviy va mulkiy ehtiyojlar bilan musulmonlarga xos tarzda ochilishi va loyihalashtirilishi kerak.
- Ma‘muriy muassasalar va bo‘limlar tahririyatlari o‘zbek tilida bo‘lishi, agar davlat sudlari rus tilida bo‘lsa, fuqarolar va mahalliy hokimiyat organlari o‘zbek tilini bilishi shart.

Bu odamdan keyin yuz yillar davomida bunday talab bilan hech kim Moskvaga kelmadi va kela olmadi.⁷

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev parlamentga Murojaatnomasida ma‘rifatparvar bobolarimiz merosini, jadidchilik harakatini chuqur o‘rganish zarurligini alohida ta’kidladi. Xususan, milliy tarixning og‘ir damlarida ma‘rifat mash’alini ko‘targan olim va adib Mahmudxo‘ja Behbudiy tavalludining 145 yilligini

⁵ Ra‘no To‘raxo‘jayeva. Adibi avval, Zarafshon gazetasi. – Toshkent, 2020-yil 27-fevral, 26-son.

⁶ Naim Karimov. Mahmudxo‘ja Behbudiy. – Toshkent, 2010.

⁷ Nusrat Rahmat. Besh yulduzday serqirra inson, Zarafshon gazetasi. – T., 2020-yil 6-iyun, 63-son

keng nishonlashga alohida e'tibor qaratdi. Ulamo tavalludi munosabati bilan Samarqandda "Mahmudxo'ja Behbudiy haftaligi" o'tkazildi.⁸

Mahmudxo'ja Behbudiy ijodini targ'ib etishga qaratilgan tadbirlardan biri O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi va O'zbekiston Respublikasi Kinematografiya agentligi hamkorligida poytaxtimizning "Adiblar" shoh ko'chasida tashkil etildi. BRAND PRO MEDIA studiyasida o'zbek teatr dramaturgiyasining asoschisi Mahmudxo'ja Behbudiy hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan tarixiy-badiiy film taqdim etildi. Mazkur film O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 20-may kuni Toshkent shahrining Adiblar shoh ko'chasiga tashrifi va kinoijodkorlar bilan uchrashuvi chog'ida bergan topshiriqlari ijrosini ta'minlash maqsadida suratga olindi.

Hujjatli film Behbudiyning ibratli so'zlari bilan yanada boyitildi. Behbudiy obrazi orqali o'sha davr ma'rifatparvarlariga bo'lgan munosabat, ziyolilarga nisbatan bo'lgan qarama-qarshilik yaqqol namoyon bo'ladi. Mahmudxo'ja Behbudiy hayotiga bag'ishlangan badiiy filmdan farqli o'laroq, u ko'proq fakt va ishonchli ma'lumotlarga asoslangan. Behbudiy bilan bog'liq biron bir muhim voqea kino ijodkorlarining e'tiboridan chetda qolmagan.⁹

Mustaqillik yillarida 1937-1980-yillarda "xalq dushmani" deb atalgan Mahmudxo'ja Behbudiy nomi qayta tiklandi. Mustaqil O'zbekiston o'z zehning o'chgan alangasini qayta tikladi.¹⁰

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, biz, yoshlar mana shunday ma'rifat chaqnashlaridan uzoq vaqt bahramand bo'lamiz, ularni kelajak avlodga omonat sifatida yetkazamiz. U qoldirgan ta'lim javobgarligi biz uchun ham qarz, ham farzdir. Zero, Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Bu ma'naviy xazinani qanchalik chuqur o'rgansak, bugun bizni o'ylantirayotgan ko'plab savollarga javob topamiz. Bu bebaho boyligni qanchalik faol targ'ib qilsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayot qadrini shunchalik chuqur anglab yetadi".

⁸ Nusrat Rahmat. Behbudiy qoldirgan ma'naviy xazina. /Zarnews.uz/ 2020-yil 24-yanvar.

⁹ Alloma Behbudiy hayot yo'li aks etgan film /https://uza.uz/oz/posts/alloma-behbudiy-hayot-yoli-aks-etgan-film_304394/

¹⁰ Ra'no To'raxo'jayeva. Adibi avval, Zarafshon gazetasi. – Toshkent, 2020-yil 27-fevral, 26-son.